

Bevezetés

a kétnyelvűség-tudományba

Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége.*
MTT Könyvtár, Szabadka, 2004

Göncz Lajos újabb könyvvel gazdagította a vajdasági magyar nyelvű tudományosságot: korábbi könyvei, *A kétnyelvűség pszichológiája* (1985) és *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* (1999) után – a Magyarországi Tudományos Társaság és az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének közös kiadványaként, az MTT Könyvtár 8. köteteként – 2004-ben megjelent az érdeklődésének, tevékenységének középpontjában álló témakörrel, ismét a kétnyelvűséggel foglalkozó új kötete, *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Az alcím szerint a témakör nyelvpszichológiai vonatkozásait járja körül benne a szerző.

A több mint 300 oldalas, tartalmában gazdag és küllemében is impozáns könyv hét fejezetet tartalmaz. Az első *Bevezető gondolatok* cím alatt egy *Ajánlóra* (Bartha Csilla írta) és a szerző igen tanulságos adatokat tartalmazó *Előszavára* tagolódik. Ha ezt és az *Összevont bibliográfia* című hetediket, amely a szerző irigylésre méltó szakmai tájékozottságát jelzi tizenöt lapon át sorjázó szakirodalmi adataival, tehát ha ezeket a részeket nem számoljuk, sem pedig a kötetet záró, a szerző szakmai életrajzát tartalmazó kiegészítő részt, akkor is közel 280 oldal terjedelemben áll előttünk tíz nagy tanulmányban összefoglalva a kétnyelvűség elmélete és gyakorlata.

Göncz tanár úr jövőendő olvasói között nyilván a tanítványaira gondolt elsősorban, amikor tankönyvként is használható könyvének első érdemi részét elméleti kérdéseknek szentelte, s *Elméleti keret* cím alatt összefoglalta mindazt, ami eredményt a kezdetektől fogva napjainkig a pszicholingvisztika a többnyelvűség-kutatásban fölmutathat. Ez az „elméleti keret”, amely roppant hasznos olvasmány, ha ténylegesen magunkévá akarjuk tenni azokat az ismereteket is, amelyeket a könyv további fejezetei tár-

nak élénk, a következő hat témakört dolgozza föl: 1. *A kétnyelvűség lélektana mint kutatási terület: feladata, tárgya, helye a tudományok rendszerében, fejlődése, kutatási módszerei* (15); 2. *A kétnyelvűség lélektanának fogalmi eszköztára: nyelvlélektani és kétnyelvűség-tudományi alapismertetek* (19) (- alfejezetei: *Beszéd és nyelv; Kétnyelvűség-tudományi alapismertetek; Anyanyelv, kétnyelvűség; A kétnyelvűség típusai és a kétnyelvűség pszichológiájában használt egyéb kétnyelvűség-fogalmak*); 3. *A kétnyelvűség típusainak: a balansz-domináns (kiegyenlített-egyenlőtlen) és a koordinált (mellérendelt-összetett-„vegyes”) kétnyelvűségi típusoknak pszichológiai vizsgálata* (42); 4. *A kétnyelvűség fejlődéslélektana és személyiségpszichológiája* (46); 5. *A kétnyelvűség szociálpszichológiája* (51); és 6. *A kétnyelvűség neveléslélektani vonatkozásai* (54).

(Rövid kitérőként említem csak, hogy miközben ezeket a fejezeteket, s benne több ízben is azt olvastam, hogy a kétnyelvűség, bár gyakori, mégis rendkívül komplex jelenség életünkben, emlékeim mélyéről fölmerült egy régi olvasmányélmény, John Steinbecknek az *Édentől keletre* című regényéből az a részlet, amikor Lee, a kínai, Samuellel, akit a bizalmába fogad, arról beszélget [2. rész, 15. fejezet], miért használja a pidzint a környezetével való érintkezésben, annak ellenére, hogy a körülötte élők többségénél sokkal jobban, választékosabban, szabatosabban tudja magát kifejezni angolul, lévén amerikai születésénél fogva, s egyébként is olvasott, művelt, iskolázott ember. Elgondolkozhatunk azon, hogy ez a [talán nem is pusztán fantáziateremtette] szituáció a különböző kultúrák követelményeihez való alkalmazkodásnak melyik formájába illeszkedik bele inkább az amerikai kutatások által számon tartott három közül: az egyoldalú kötődést, a kettős kötődést vagy a kettős elutasítást mutató típusba. S személyiséglélektani vonatkozások tekintetében a szaktudomány vajon hogyan értelmezné az ilyen stratégiát, amely talán ekként volna megnevezhető: „a megszenvedett, demonstratív félnyelvűség [mint menedék]”?)

A kétnyelvűség neveléslélektani vonatkozásaival foglalkozó fejezetben arról olvashatunk, hogy az oktatási intézmények miként befolyásolhatják heterogén nyelvi környezetekben a nyelvek megtartását, elhagyását, megtanulását a különböző oktatási modellek (hagyományos, nyelvi befullasztási, szegregációs, nyelvi belemerülési, tranzitív stb.) programok révén. (Az olvasóban csak feltételezésként fogalmazódik meg a gondolat, hogy azok a terepkutatási eredmények, amelyekről a továbbiakban a könyvben olvashatunk, s amelyek a Kárpát-medence magyarságának nyelvhasználati szokásairól, bizonyos nyelvi változók egyes változatainak használati gyakoriságáról informálnak, különbözőségeikben és hasonlóságaikban függvényei lehetnek a különböző környezetekben [államalakulatokban] az el-

múlt évtizedekben alkalmazott oktatási modelleknek. Talán még az a gondolat sem hat túlságosan merésznek, ha a vajdasági adatok meglehetősen biztató képet mutató sztenderd jellegét, amely lépten-nyomon megmutatkozik az elemzések adataiban, összefüggésben levőnek véljük látni azzal, ahogyan, amilyen körülmények között népességünk a 20. század második felének első négy évtizedében élt, élhetett, tanult, tanulhatott.) Az oktatási nyelv megválasztásával és a tannyelvcserevel, illetve ezeknek az iskolai eredményességre gyakorolt hatásával is kiemelten foglalkozik a szerző, empirikus kutatási eredményekre alapozva fogalmazza meg következtetéseit.

A metanyelvi képességek fejlődése egynyelvű és kétnyelvű gyerekek-nél című tanulmányban az Újvidéki Egyetem Pszichológiai Tanszékén folyó metanyelvi képességvizsgálatok eredményeiről olvashatunk. A szerzőnek és munkatársainak figyelme a szótagokra és a beszédhangokra való lebontás képességére, a szótudat fejlődésére, a szintaktikus és pragmatikus tudatra irányul ezekben a szerteágazó, mégis jól koordinált vizsgálatokban, amelyeknek céljai között szerepel(t) a kétnyelvűség(típusok) és az olvasás elsajátításának sikeressége közötti összefüggések föltárása is. „A metanyelvi képességek bizonyos szintje [...] feltétele a sikeres olvasástanulásnak”, és „a korai kétnyelvűség éppúgy, mint a képességek fejlesztésére irányuló intenzív gyakorlás, azok teljesebb kibontakozását eredményezi, és így a kezdeti olvasástanulást is sikeresebbé teszi” (87) – ekként foglalja össze a szerző a föltárt összefüggéseket tanulmánya végén.

A *Terepkutatások* című rész tanulmányai annak az 1996-ban végzett fölmérésnek az eredményeivel foglalkoznak, amely fölmérés – „egy nagyobb vállalkozás részeként” – kérdőíves módszerrel képet kívánt kapni „a magyar nyelv állapotáról egynyelvűségi és különböző kétnyelvűségi helyzetekben” (86), külön hangsúlyt helyezve „a vizsgált beszélőközösségek közötti különbségek feltérképezésére” (90) a kiválasztott nyelvi jelenségekhez (változókhöz) kapcsolódó nyelvhasználati szokásokat illetően. A begyűjtött adatokat statisztikai elemzésnek vetették alá, miáltal a különböző régiók eredményei egybevetethetőkké, egymáshoz viszonyíthatókká váltak. Az olvasót a szöveges leírások, elemzések mellett gondosan megszerkesztett, jól áttekinthető táblázatok segítik az eredményekkel való ismerkedésben.

A nyelvi változók a vajdasági magyarság nyelvhasználatában (Gyakorisági eltérések a nyelvi változók változatainak használatában a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek körében) (85) című (és alcímű) tanulmány a nyelvi és a földrajzi kritériumok alapján elemez; *az Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások* (145) című tanulmányban a figyelem középpontjába viszont már csupán egyetlen nyelvi jelenség kerül. A szer-

zó abból a föltevésből indul ki, hogy – a magyar nyelvre jellemző(bb) szintetizáló hajlam a kétnyelvű beszélőközösségek esetében kontaktushatásra sérülhet, s ezért körükben várhatóan „kifejezettebb a széttagoló nyelvi megoldások preferanciája az egynyelvű közegben élő magyarok nyelvhasználatához viszonyítva” (146). Ez a föltételezés az adatok elemzése során beigazolódott: „minden kétnyelvű régióban jelentősen gyakrabban részesítik előnyben a széttagoló nyelvi változatokat, mint Magyarországon” (161), olvasható a következtetések között.

Az egyes és többes szám használata (165) című tanulmány nyolc nyelvi változóra vonatkozó adatokat mutat be, illetve elemez a normativitáshoz való viszonyulást, a régiók közötti különbségek, az adatközlők (és szülei) iskolázottsága és a vizsgálatban részt vett személyek kétnyelvűsége mentén. Bár az eredmények azt mutatják, hogy az egyes számú változat a „presztízsváltozat” mindenütt és mindegyik adatközlői csoportban, a társadalmi és az egyéni kétnyelvűség és az iskolázottság szempontjából is mutatkoznak – az előrelátottak mellett – érdekes és váratlan mozzanatok, összefüggések.

Az Újabb adalékok a vajdasági magyar beszélők nyelvhasználati szokásaihoz (197) című tanulmány ismét az egyes és a többes szám használatát, s emellett a „feminizálás”-nak nevezett nyelvi jelenséget vizsgálja kétnyelvű (vajdasági) és egynyelvű (magyarországi) nyelvi környezetben begyűjtött adatokon. Az elemzésekben az adatközlők életkora, neme és iskolai végzettsége is vizsgálati szempontként helyet kapott. „Eredményeink [...] arra utalnak, hogy a kétnyelvű magyar beszélők jelentősen gyakrabban részesítik előnyben a feminizált nyelvi megoldásokat, ami valószínűleg kontaktushatás eredménye. Az ilyen hatás a többes szám gyakoribb preferálásában nem olyan mérvű, hogy statisztikailag is szignifikánsnak minősülne” (204) – foglalja össze tapasztalatait a szerző, majd azt mutatja meg, hogy az adatközlők életkora és a kapott adatok között nincs kimutatható együtthatás, az iskolai végzettség viszont befolyásolja a beszélő nyelvi viselkedését a vizsgált nyelvi jelenségek változatainak kiválasztásában. Az adatközlők nemének szerepével kapcsolatban további felmérések szükségességéről beszél, mivel a kapott adatok nem teszik lehetővé, hogy „biztosabb következtetéseket” (206) fogalmazzon meg a kutató.

A Nyelvi és szociológiai változók összefüggése kisebbségi és többségi helyzetben (211) című tanulmány első mondatában a szerző ekképpen fogalmazza meg kutatásai tárgyát: „azt vizsgáltuk, együtt alakul-e a nyelvi változók változatainak használati aránya az adatközlők végzettségével, életkorával és nemével többségi és kisebbségi helyzetben, és ha igen, milyen mértékű és arányú ez a kapcsolat” (211). A szóban forgó elemzés ténylegesen kiegészítője a *Nyelvi változók a vajdasági magyarság nyelv-*

használatában című tanulmánynak, mert az abban földolgozott adatokat helyezi el egy szociológiai szempontrendszerben. Az alábbi összefüggésekről ad számot: „a magasabb végzettségűek standardabbak” (220), „ez az egész Kárpát-medencére, de az egyes régiókra külön-külön is érvényes, ugyanakkor az egynyelvű és a kétnyelvű magyarok nyelvhasználatát is jellemzi” (uo.); „az életkor és a nyelvhasználat kapcsolata kevésbé egyértelmű” (uo.), illetve „a korcsoportok között nincs különbség a standardabb vagy a kevésbé standard változatok preferálásában” (224); s a nemek szerinti bontásban vizsgált adatok tanúsága szerint, bár „a Kárpát-medence szintjén [...] a nők nyelvhasználata standardabb, mint a férfiaké” (222), s Magyarországon leginkább tapasztalható ez az összefüggés, de vannak régiók (Kárpátalja, a Felvidék), ahol „az ellenkező irányú hatás jut kifejezésre” (223). Fontos meglátás, hogy az iskolai végzettség szerepe a „kisebbségi régiókban” „nagyobb, mint egynyelvű környezetben” (225).

A vajdasági magyarság területi és nemzeti kötődése (235) című tanulmányban sem csupán a vajdasági helyzettel foglalkozik a szerző, hanem a hazai adatokat egybeveti más régiókéival.

A Terepkutatások című fejezet tanulmányainak sora a *Kisebbségi nyelvi jogok a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a pszichológus szemével* (245) címet viseli. Bár – a többi tanulmányhoz hasonlóan – ez is másodközlés, (egy történelmi kitekintő után) napjainkban is érvényes helyzetképet fest az ezredforduló Szerbiájának kisebbségpolitikájáról.

A Pedagógiai kérdések című részben kapott helyet a kötet tizedik tanulmánya, *A kisebbségi oktatás néhány kérdéséről a tannyelv tükrében* (263), amelyben két kérdéskört, a tannyelv megválasztásának és a másodnyelv oktatásának megkezdésére leginkább alkalmas életkor meghatározásának kérdéseit taglalja a szerző. Az elsővel kapcsolatban a teljes anyanyelvi oktatás mellett áll ki, „mert ez teremti meg az additív kétnyelvűségi helyzetet” (275) a kisebbségi gyerekek számára. A másodnyelv intézményes oktatásának optimális kezdési idejeként viszont a tudományos eredmények alapján más-más a javallható(bb) időszak a többségi és a kisebbségi gyermekek számára, mert ez utóbbiak esetében a társadalmi kétnyelvűségi helyzet hatásait is figyelembe kell venni.

A kötetben e tanulmány után *Összevont jegyzetekben* (279) azokat a kiegészítő megjegyzéseket, információkat találjuk, amelyek az egyes tanulmányok mondanivalójához kapcsolódnak.

Egy gazdag, tevékeny életút újabb eredményeként tekinthetünk Göncz Lajos új könyvére, amely a tudós pszichológusnak a nyelvtudomány kérdései iránti érdeklődéséről s az ezekben való magas szintű jártasságáról tanúskodik. Az olvasó azonban, engedtessek meg neki, időnként elgondolkozik azon, amit olvas: miért van az, hogy egy komoly szakmai értékű kiad-

vány szövegében - a szöveggondozás fogyatékoságai miatt - benne maradhettek olyan mondatok, szövegrészek, amelyeket nehéz értelmezni, illetve értelmezni csak akkor tudunk, ha eltekintünk a kinyomtatott szövegtől. Pl.: „Mivel a magyarban a tárgyas ragozásnál névutó jelöli a tárgyat, azt, lévén bizonyos esetekben redundáns, gyakran elhagyják” (119); „A szintetikus megoldások javára (nem kell idézőjel) mutatózó különbség statisztikailag magasán szignifikáns” (161); „Az egyes/többes szám preferálásában a két csoport között csak a tendencia szintjén mutatkoztak különbségek ($t=1,74$, $p<0,08$), most is a hipotézisünkkel megegyező irányban. Az egynyelvűek 2,8%-a, a kétnyelvűek 30,2%-a részesíti előnyben a kevésbé standard többes számú megoldásokat. Az 1996. évi kutatásban szintén nem kaptunk statisztikailag jelentős különbséget a két régió adatközlői között (ott a magyarországiak átlaga 24,4%, a vajdaságiaké 25,3% volt), úgyhogy a mostani kutatás eredményei valójában az előző eredményekkel összhangban vannak” (204). Stb. Ilyenekből - egy ilyen tudományos munkában - egy is sok. Nem ez, nem az ilyen értelemzavaró (fogalmazási? lektori? korrektori?) rövidzáratok jellemzik ezt a könyvet, félreértés ne essék! Ellenkezőleg: a szabatos, tiszta stílusú, a gondolatait, tapasztalatait könnyen és világosan megfogalmazni tudó tudós ember szól hozzánk a könyv lapjain.

A fõnt említett zavaró mozzanatok azonban a könyv létrehozásának folyamatában a szerző körül munkálkodó - nevesített és nem nevesített - közreműködők tevékenységének a minőségére irányítják rá a figyelmünket. Ezek közül a közreműködők közül hadd emelek ki végezetül egyet, a tördelést is végző Csernik Elődöt, aki ennek a könyvnek a borítólapját készítette. Hogy *A vajdasági magyarok kétnyelvűsége* jó könyv, az Göncz Lajos érdeme - és hogy (cseppet sem mellékesen) szép könyv is emellett, amelyet öröm kézbe venni, az Csernik Előd hozzáértő munkájának köszönhető.